

9. ĐOÀN VĂN CỰ (1835-1905).

Sau khi thực dân Pháp xâm chiếm các tỉnh Nam kỳ, nhiều nơi đã nổi dậy chống lại chính quyền thuộc địa. Nhiều phong trào chống Pháp đã nổ ra khắp cả Nam kỳ lục tỉnh. Từ phong trào chiêu mộ nghĩa quân chống Pháp của Trương Công Định, lập căn cứ ở Gò Công. Nguyễn Trung Trực đốt tàu Pháp trên vàm Nhật Tảo... cho đến các nhà thơ, văn sĩ cũng dùng ngòi bút của mình để đả phá thực dân Pháp xâm lược và bọn tay sai như Bùi Hữu Nghĩa, Nguyễn Đình Chiểu, Phan Văn Trị....

Ở Đồng Nai, phong trào chống Pháp vẫn diễn ra liên tục, lúc thì ở giai đoạn cao trào, lúc lại hoạt động âm thầm núp dưới dạng hội kín của tôn giáo. Trong số các hoạt động âm thầm chống Pháp ở Đồng Nai vào cuối thế kỷ XIX đầu thế kỷ XX có phong trào hội kín của Đoàn Văn Cự. Đây là một trong những phong trào chống Pháp dưới hình thức của Thiên Địa hội ở Biên Hòa, Đồng Nai do nhà yêu nước Đoàn Văn Cự trực tiếp lãnh đạo.

Đoàn Văn Cự sinh năm 1835, quê tại Bình An, Thủ Đức thuộc tỉnh Gia Định cũ, trong một gia đình nho học khá giả. Cha ông là nhà nho uyên thâm, có tinh thần yêu nước nhưng không gặp thời vận. Vì vậy, ông cụ ôm hận tuổi già rồi bỏ quê nhà đưa gia đình sống tha hương để tránh tai mắt bọn giặc Pháp theo dõi.

Nói chí cha, cụ Đoàn Văn Cự đưa vợ con đến cư ngụ tại rừng chồi Bung Kiệu, thôn Vĩnh Cửu, tỉnh Biên Hòa cũ (nay thuộc phường Tam Hòa, thành phố Biên Hòa, tỉnh Đồng Nai) tiếp tục hoạt động chờ thời cơ chống Pháp. Tại đây, Đoàn Văn Cự ẩn mình trong bộ quần áo tu hành ngấm hoạt động bằng nghề dạy học, coi bói và bốc thuốc gia truyền. Trong điều kiện đó, cụ đã tuyên truyền khơi dậy lòng yêu nước

và tập hợp được đồng đảng quân chúng nhân dân tham gia hội kín (Thiên Địa hội) nhưng thực chất là nghĩa binh chống Pháp.

Trong vòng ba năm (1902-1905) lực lượng của Đoàn Văn Cú rất đông đảo, ở đâu cũng có tin đồn của hội. Từ Bình Định, Chơn Chấn (Hiệp Hòa) đến núi Nứa (Bà Rịa) nhất là các tay anh hùng hảo hớn đã được cử thu phục từ khắp các nơi. Để chuẩn bị cho đại cuộc, cứ tích trữ lương thực, mua sắm khí giới, lập lò rèn gốm giã... và thường xuyên thao dượt binh pháp cho lực lượng nghĩa quân. Lực lượng ngày một hùng hậu và lớn mạnh, sự hoạt động cũng từ chỗ ẩn náu ra nơi công khai ở rừng Bung Kiện. Vì vậy, hoạt động của cụ Đoàn đã không qua được sự theo dõi của thực dân Pháp.

Ngày mùng 8 tháng 4 (âm lịch) năm 1905, thực dân Pháp lệnh cho một viên sĩ quan ("sân dâm") chỉ huy một tiểu đội lính mã - tá có vũ trang đầy đủ đến bao vây thôn Vinh Cửu. Như có linh tính cảm thấy sắp có biến cố lớn xảy ra, cụ Đoàn chỉ huy cho Hoàng Mệ, Hoàng Giáp tiếp tập hàng trăm nghĩa quân bỏ trí lực lượng, chuẩn bị đối phó. Phục binh suốt một ngày trời mã vẫn không thấy quan Pháp đồng tình, nên cứ làm tướng chúng đã hoàn kế bên nghĩa binh giải tán về ăn cơm. Nhưng nghĩa binh vừa rút, quan Pháp kéo tới rằm rộ do một viên đại úy Pháp chỉ huy. Chúng mai phục từ bờ Suối Linh đến suối cầu Khi bao vây khu căn cứ của cụ. Sau khi siết chặt vòng vây, viên đại úy cũng lên thông ngôn và hai tên lính tiên thàng vào nhà cụ. Tôi ngưỡng cửa, chúng thấy cụ Đoàn trong bộ trang phục oai nghi: đầu chít khăn lụa diều, mình thắt dây lưng vải màu hồng có giải doãn đao đầu hồ... đang đứng trước bàn thờ Tổ. Thấy địch vào, cụ chêm liền hai nhát nhưng hãn nê kịp nên chỉ bị đứt mềp tai và bị không nơi lơi nào, cứ liên rứt dao chêm xả vào đầu viên đại úy Pháp. Giải doãn đao đầu hồ... đang đứng trước bàn thờ Tổ. Thấy địch vào, oai nghi: đầu chít khăn lụa diều, mình thắt dây lưng vải màu hồng có vào nhà cụ. Tôi ngưỡng cửa, chúng thấy cụ Đoàn trong bộ trang phục vòng vây, viên đại úy cũng lên thông ngôn và hai tên lính tiên thàng Linh đến suối cầu Khi bao vây khu căn cứ của cụ. Sau khi siết chặt rằm rộ do một viên đại úy Pháp chỉ huy. Chúng mai phục từ bờ Suối binh giải tán về ăn cơm. Nhưng nghĩa binh vừa rút, quan Pháp kéo tới Pháp đồng tình, nên cứ làm tướng chúng đã hoàn kế bên cho nghĩa đối phó. Phục binh suốt một ngày trời mã vẫn không thấy quan Hoàng Giáp tiếp tập hàng trăm nghĩa quân bỏ trí lực lượng, chuẩn bị thấy sắp có biến cố lớn xảy ra, cụ Đoàn chỉ huy cho Hoàng Mệ, Vũ trang đầy đủ đến bao vây thôn Vinh Cửu. Như có linh tính cảm cho một viên sĩ quan ("sân dâm") chỉ huy một tiểu đội lính mã - tá có

Sau khi hạ cụ Đoàn, bọn Pháp xả súng vào doanh trại, đốt phá căn cứ, kho lương thực.... Súng nổ vang trời, khói lửa cháy sáng rực cả một khoảng rừng. Đến tận khuya, một toán lính khác đến thay thế, yểm trợ và canh giữ "hiện trường" cho đến sáng.

Trong lúc bị Pháp bao vây bắn phá, gần 100 nghĩa binh vẫn thoát được vào rừng bằng đường hậu cứ và chỉ còn 16 người bị chết thiêu trong lửa đạn khủng bố.

Sáng hôm sau, quân Pháp bắt dân làng đào đất và khiêng xác cụ Đoàn Văn Cự cùng 16 nghĩa binh chôn xuống một ngôi mộ chung ở gần căn cứ. Hiện nay, ngôi mộ nằm gần quốc lộ 1 bên dòng suối Linh Tuyên, thuộc phường Tam Hòa, thành phố Biên Hòa. Để tưởng nhớ uy linh cụ Đoàn Văn Cự và 16 nghĩa binh đã hy sinh anh dũng, năm 1956 nhân dân địa phương đã xây dựng một đền thờ tại xã Tam Hiệp bên quốc lộ 15 để tôn thờ những anh linh tử nghĩa vì đất nước. Hàng năm vào ngày 8 tháng 4 âm lịch, nhân dân nơi đây tụ tập về đền để thiết lễ giỗ cụ Đoàn Văn Cự và nghĩa binh của ông.